

تطور امر سیاسی در اندیشه غرب

اندیشه‌های سیاسی

■ مبانی اندیشه سیاسی در غرب

■ فرشاد شریعت

■ نشر نی

■ ۲۹۴، ۱۳۸۴ صفحه ۱۱۰۰ نسخه ۲۸۰۰ تومان

کتاب
فارسی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

حوزه فلسفه و اندیشه سیاسی از جمله موضوعات مهم در فهم ماهیت و چیستی دانش سیاسی به شمار می‌رود. بر این اساس در چارچوب سرفصلهای دانشگاهی در سالهای اخیر آثار گوناگونی منتشر شده است. در هر یک از این آثار، نویسندگان بر اساس اولویتهایی به مهم‌ترین مسائل اندیشه سیاسی غرب رویکرد خاصی را در انتقال مفاهیم و مبانی معرفتی اندیشه مدنظر قرار داده‌اند. بدیهی است فارغ از ملاحظه دانشگاهی که محدوده‌های خاص خود را دارد، دهها اثر دیگر نیز در چارچوب فلسفه و اندیشه سیاسی غرب نوشته و منتشر شده‌اند که مجموعاً حوزه مذکور را با غنای دیدگاهها و نظریه‌پردازی‌ها مواجه کرده‌اند. دکتر فرشاد شریعت به دلیل اهمیت درس اندیشه سیاسی برای دانشجویان رشته علوم سیاسی، اقدام به تألیف اثر درخوری نموده است که در اینجا به منظور بررسی دقیق‌تر کتاب، مور توجه قرار می‌گیرد.

۱۲

علوم اجتماعی

شماره پای ۹۷-۹۸-۹۹
آبان، آذر، دی، بهمن ۱۳۸۴

نویسنده با تبیین درست مفهوم عدالت پیشگی افلاطون، در برابر جانشهای مطرح شده در مباحثات اندیشه سیاسی که این فیلسوف را پیشگام ساخت جامعه بسته معرفی کرده‌اند، رویکرد مناسب‌تری پیش گرفته است

در بررسی اندیشه افلاطون و تعیین چرایی طرح مقولات مهم از سوی این متفکر مثل عدالت، خردمندی، تا حکومت مطلوب، آشنایی با زمانه او که عصر دولت شهری (پولیس) است اهمیت اساسی دارد

چارچوب اصلی اثر

مؤلف در پیشگفتاری گه به منظور معرفی مطالب و چارچوب اثر نوشته است، ضمن اشاره به انتشار آثار متعددی در این حوزه، این پرسش را طرح کرده که «مقصود از این همه کار و مطالعه چیست؟» (ص ۱۲) در پاسخ به این پرسش مهم او ضمن اشاره به دیدگاه‌های یک سوبه که بر آن اند هر جامعه با در اختیار داشتن سنتهای فکری و جهان بینی خاص خود اساساً نیازی نیست به چنین حوزه غریبی وارد شود، نشان می‌دهد که رمز و رازهای معرفت تنها از طریق تفکر در مبانی دیدگاههای متفاوت و چه بسا متضاد با دیدگاه‌های ما به دست می‌آید. «ذهن طالب، همه جا و پیوسته و قیاماً و قعوداً و علی جنوبهم طالب است.» (ص ۱۴)

نویسنده تلاش کرده است ضمن توجه به قرائتهای جدید در آراء فیلسوفان و متفکرین سیاسی دوران باستان یا کلاسیک و دوره متأخر یا جدید ضمن اشاره به پیوستگی بنیادین در اندیشه سیاسی غرب از سقراط تا مارکس و حتی بعد از آن، بر ناگفته‌های در محاق ماندهای اشاره کند که به زعم ایشان در آثار مشابه با این کتاب بنا به دلایلی از قلم افتاده است. به هر تقدیر او هدف اصلی خود را «روشن کردن افتهای دیگری از اندیشه سیاسی غرب» (ص ۱۶) دانسته و عمده بحث خود را در چارچوب بررسی چگونگی و چرایی علم سیاست یا ماهیت امر سیاسی آن هم در بستر فلسفه سیاسی غرب مطرح کرده است.

کتاب «مبانی اندیشه‌ی سیاسی در غرب» با عنوان فرعی از سقراط تا مارکس در ده گفتار فراهم آمده است. در گفتار اول مؤلف نقطه عزیمت خود را بررسی آرا و اندیشه‌های فلسفی و سیاسی افلاطون قرار داده است. به منظور فهم و ارائه تصویری مناسب از افلاطون، یا چنان که مؤلف اشاره کرده است «فضایل مدنی و عدالت اجتماعی» (ص ۲۱)، چند موضوع محوری را به ترتیب بررسی کرده است. از جمله «زمینه و زمانه» متفکر، به نظر می‌رسد این مسئله در بررسی آرای غالب متفکران مورد بررسی مؤلف همچون ارسطو، ماکیاولی، هابز، لاک، روسو، هگل، جان استوارت میل و مارکس مورد توجه بوده است. این مهم حاکی از آن است که به عقیده مؤلف، فهم دکترینهای ارائه شده در چارچوب یک نظریه مشخص، بی‌امان نظر به شرایط سیاسی و اجتماعی زمانه اگر غیرممکن نباشد بسیار دشوار است. برای مقال در بررسی اندیشه افلاطون و تبیین چرایی طرح مقولات مهم از سوی این متفکر مثل عدالت، خردمندی، تا حکومت مطلوب، آشنایی با زمانه او که عصر دولت شهری (پولیس) است اهمیت اساسی دارد. ذیل این موضوع یا با لحاظ چنین قضیه‌ی می‌توان به بررسی جایگاه فضیلت مدنی پرداخت. مؤلف بر آن است که تعریف و چسبی فضیلت مدنی که در آثار متعدد افلاطون و اساساً از زبان سقراط به کرات مطرح شده است، دستیابی به فضائل چهارگانه است: «خردمندی، شجاعت، میانروی و عدالت» (ص ۲۴) که از این میان البته عدالت نه تنها آن نقطه طلایی یا کلیدواژه اصلی در فهم اندیشه این فیلسوف است

بلکه این مهم غایت برینی است که در آن عقل در کنش متقابل با قوای دیگر آدمی در دولت - شهر محقق می‌سازد.

یکی از خطوط برجسته کتاب که اتفاقاً در ابتدای اثر و در بررسی آرای افلاطون نمود یافته ایضاح درست ایده محوری هر متفکر (و در اینجا افلاطون است)، بوده است. چنانکه نویسنده با تبیین درست مفهوم عدالت پیشگی افلاطون، در برابر جانشهای مطرح شده در مباحثات اندیشه سیاسی که این فیلسوف را پیشگام ساخت جامعه بسته معرفی کرده‌اند، رویکرد مناسب‌تری پیش گرفته است. چنانکه تلاش کرده تا بخش عمده‌ای از اندیشه سیاسی افلاطون را به توضیح مفهوم «عدالت»، جایگاه این عنصر در جامعه کمال مطلوب و اهمیت فضایل چهارگانه در ایجاد چنین شرایط آرمانی اختصاص دهد. در عین حال فهم زوال سیستمهای سیاسی (و در اینجا دولت - شهرهای یونانی) با فهم زوال فضایل چهارگانه یعنی «خردمندی، شجاعت، میانروی و عدالت» (ص ۳۹) عملی است که به تعبیر این فیلسوف سبب رواج منفعت‌طلبی و آشفتگی و انفعال جامعه شده و نهایتاً خشونت و استبداد تیرانی، تمام یافته‌ها و زحمات را بر باد خواهد داد.

مؤلف نه تنها در طرح اندیشه افلاطون بلکه در بررسی آرای متفکران دیگر در بخش پایانی هر مقاله، ذیل «جمع‌بندی و نتیجه‌گیری» به خطوط برجسته هر متفکر و تیز مشکلات و تعارضهای نظریه او اشاراتی هرچند مختصر اما مفید دارد تا خواننده یا دانشجو بتواند با مطالعه پیشین، تصویر هر چند محدود اما روشنی از متفکر در اختیار داشته باشد.

در گفتار دوم مؤلف به توضیح اندیشه ارسطو پرداخته و ایده فضیلت مدنی را این بار در مفهوم «دوستی» که ارسطو ایده‌های جالبی درباره آن ارائه کرده است، جستجو می‌کند. ایضاح «فضیلت دوستی» در طرح

ماکیاولی ایده فضیلت مدنی را در «کسب قدرت و شکوه دولت» سراغ گرفته و هنر شهریاری را فهم درست این شرایط می‌داند

جواد طباطبایی تصریح کرده است از «نظریه سلطنت مطلقه کلیسا» حمایت کرده و این مسئله آنها را به وادی عرف و سیاست قدرت وارد کرد. در قرون ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ میلادی کلیسا نه تنها بر پهنه سیاست عرفی چنگ انداخت بلکه هم زمان به سرآشپزی نزول معنوی و مادی در سپهر نظر و سپهر عمل هم نزدیک شد. مارتین لوتر (۱۴۸۳ - ۱۵۳۶م) و ژان کالون (۱۵۰۹ - ۱۵۶۳) پاسخ دیالکتیکی به این شرایط بودند. آنها در چارچوب اصلاحات دینی، ایده جدایی دین از سیاست را پرورش داده و در برابر استلزام منطقی و طبیعی دوران که به سمت ایجاد و تشکیل دولت ملی می‌رفت مقاومت نکردند. آنها با تأکید بر ایمان به مثابه امری فردی و نیز ضرورت حفظ آزادیهای اعتقادی، مسیر اندیشه سیاسی عرفی را هموار کردند.

از این رو اندیشه سیاسی عرفی به منزله اندیشه تجلد (مدرنیته) اساساً رویکرد «دیگر»ی به معرفت سیاسی در پیش می‌گیرد. چنانکه ماکیاولی در رأس این جنبش عرفی ایده فضیلت مدنی را در «کسب قدرت و شکوه دولت» (ص ۸۹) سراغ گرفته و هنر شهریاری را فهم درست این شرایط می‌داند. چنانکه مؤلف در نتایج اندیشه ماکیاولی البته به شکل گذرا تأکید کرده است ما شاهد بروز ظهور میانی معرفتی اندیشه نو هستیم که در بنیان ناسوتی سیاست ماکیاولی و مکانیک‌ها بزی پدیدار می‌شود.

این خود تمایز از اندیشه قدیم هم به شمار می‌رود. اندیشه سیاسی قدیم (یونان باستانی و مسیحیت) در پی هنجارها و بایدها بود، اندیشه جدید در پی «هست‌ها». اندیشه قدیم در پی اسطوره‌نگری و آرمان‌گرایی غیرفعال و متکی به تکلیف جزم‌گرایانه بود. اما اندیشه جدید «به مشارکت عقلانی توده‌ها و نخبگان در سرنوشت خود معطوف است.» (ص ۱۱۳)

براین اساس مؤلف به آزایی‌ها بزو و فهم مفهوم قدرت فردی و آزادی دولت عرفی، نظریه جان لاک و ایده تساهل و دولت مبتنی بر رضایت او و جامعه‌گرایی یا نظریه اراده عمومی روسو، هگل و مفهوم گوهرائگی خانواده و بخردانگی دولت، جان استوارت میل و مقوله مهم اصالت فایده و میانی آزادیهای مدنی و سرنوشت‌تبيين جامعه یا بهتر است بگوییم، ایدئولوژی کمونیستی مارکس می‌پردازد. کتاب با جمع‌بندی و نتیجه‌گیری آرای مارکس به پایان می‌رسد و مؤخرهای دیگر در کتاب به عنوان ماحصل اندیشه سیاسی متفکران برجسته غرب به چشم نمی‌خورد.

مزاای کتاب

به نظر می‌رسد کتاب حاوی نکات برجسته و خطوط روشنی باشد که در اینجا فهرست‌وار به بخشهایی اشاره می‌شود:

۱. در رأس نکات برجسته اثر همان ایده‌های اهمیت دارد که در پیشگفتار نیز قید شده است: «بررسی چگونگی و چرایی علم سیاست در بستر فلسفه سیاسی غرب» هر چند این مقوله را نمی‌توان در وهله نخست «روشن کردن افقهای دیگری از اندیشه غرب» محسوب کرد

آزای ارسطو نیز از جمله افق‌های دیگری است که مؤلف موفق شده است اهمیت آن را در فهم سیاست از نگاه این متفکر برجسته به خوانندگان انتقال دهد. ارسطو همواره دوستی را «ضروری‌ترین فضیلت زندگی ما» (ص ۵۲) محسوب می‌کرد مسئله‌ای که اهمیت خود را به گونه‌های متفاوت در اعصار بعدی نشان داد. یک بار در چارچوب اندیشه دینی مسیحیت و دیگر بار در چارچوب اندیشه عرفی دوران جدید که اساساً در انقلاب فرانسه (۱۷۸۹) خلاصه می‌شود. همین‌جا توضیح یک نکته اساسی دیگر که از جمله ضروریات فهم چارچوب اصلی اثر است نیز مهم است و آن این که به نظر می‌رسد مؤلف به آن تقسیم‌بندی متعارف اندیشه سیاسی غرب نیز باور دارد که به «تقسیم‌بندی سه‌گانه» مشهور شده است: دوران باستان (افلاطون و ارسطو)، (۲) دوره‌ی مسیحیت یا اندیشه دینی (آگوستین، آکویناس مارتین لوتر و کالون) و (۳) دوران جدید (ماکیاولی، هابز، لاک، روسو، هگل، میل و سرانجام کارل مارکس).

از آنجا که مؤلف مقوله «فضیلت» را کلید واژه اساسی و تقریباً مشترک در بررسی تاریخ اندیشه سیاسی غرب قرار داده، بر آن شده تا فضیلت مدنی را در عصر مسیحیت با موضوع تکلیف دینی توضیح دهد.

لذا پس از اشاره مختصر به زمینه‌های ظهور و گسترش دین مسیح، تنها به متفکران برجسته این دوره اشاره می‌کند. در وهله اول با آگوستین قدیس (۲۵۴ - ۴۳۰م) به توضیح چرایی و چگونگی «پیوند دین و سیاست» (ص ۶۵) پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه این عالم دینی متأثر از افلاطون، «آرامش مطلق» (ص ۷۲) را چنان که سلف یونانی او در مدینه آرمانی فیلسوف شاهان می‌دید اما این‌بار متألهی دینی آن را در «شهر خدا» جستجو می‌کند. همچنین در کنار افلاطون که ایده محقق شدن کمال مطلوب را به حداقل جلوه‌های آن در حکومت‌های ناقص فروگاست، آگوستین نیز تصریح می‌کند «شهر زمینی با همه نقایص که دارد، از نبودش بهتر است، زیرا بدون آن جنگ دائمی میان انسانها برقرار خواهد شد و آشوب همه‌جا را فرا خواهد گرفت.» (ص ۷۳)

در بخش پنجم از گفتار سوم، مؤلف به اندیشه توماس آکویناس قدیس پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه کار مهم این فیلسوف دینی پیوند میان عقل و دین یا به تعبیری میان ارسطو و مسیحیت بود. آکویناس در مقابل آگوستین که می‌گفت: «فهم پاداش ایمان است.» اذعان دارد که «ایمان راستین وقتی معنی می‌یابد که با کمک عقل سنجیده شود.» (ص ۷۴) لذا خطوط برجسته تفکر سیاسی او با لحاظ کردن عقل در کنار ایمان میسور می‌شود. مؤلف اما «تومیسم» را نه جنبشی در مقابل آگوستین‌گرایی (یا آگوستینیسم سیاسی) بلکه سنتز حاصل از آن دوره و دوره ظهور سیاست ارسطو در قرن سیزدهم می‌نامد که خود واکنشی مناسب در پیشگیری از زوال بتیانهای دینی سیاست بود.

چنانکه می‌دانیم آباء کلیسا به ویژه پس از مرگ شارلمانی و ذیل اقتدار پاپ گرگوریوس از نظریه «سلطنت واحد روحانی» یا چنانکه دکتر

اما تدقیق بیشتر در خطوط فکری هر گفتار نشان می‌دهد که از آغاز اثر که با افلاطون شروع و با مارکس پایان می‌گیرد، در واقع این چگونگی و چرایی علم سیاست است که مورد توجه مؤلف قرار گرفته است. این که چرا مفهوم واقعی سیاست و امر سیاسی در غرب و ابتدا در یونان باستان شکل گرفته و به همین شکل تلاوم یافته، پاسخ روشنی می‌گیرد. هر چند مؤلف، برای پاسخ، این مهم از برخی مسائل دیگر که به نظر اهمیت هم دارد، غفلت کرده باشد.

۲. تکیه و توجه بنیادین مؤلف، به خوانش آثار اصلی هر یک از متفکران به ویژه در حوزه سیاست نیز از جمله مزیت‌هایی است که به اثر شأن خاصی بخشیده است. از این رو مؤلف ادعای «راست نوشتن و کج جلوه کردن» (ص ۱۱) را به درستی به جای آورده تا به این ترتیب جا برای نقد باز کند. در آثار مختلف راجع به اندیشه سیاسی غرب مؤلفان کمتر به منابع اصلی و مستقیم تکیه کرده و بیشتر خود را درگیر منابع درجه دو و سه نموده‌اند. از این جهت کتاب حاضر به زبان فارسی امتیاز خوبی است. ۳. نکته دیگر برجسته ساختن برخی مسائل ناگفته متفکران غربی است که البته این مهم به ویژه در بحث از فضیلت دوستی و تسبب آن با زندگی مدنی در چارچوب آرای ارسطو، یا ساختار اصولی و درست دولت‌هازی که متأسفانه به عنوان لویاتان، بیشتر شهرتی منفی و بازگفته یافته است، همچنین تبیین مراحل منطقی اندیشه هگل، در فهم ساده چگونگی گذار از خانواده (مرحله اولی) به جامعه مدنی (مرحله دوم) و سپس دولت عقل (مرحله سوم) یا بحث آزادی مدنی در اندیشه جان استوارت میل، بیش از همه به چشم می‌خورد.

۴. سرانجام تخلص مهم‌ترین مسائل و مواضع نظری اندیشه سیاسی غرب الف و ب برای دانشجویان رشته سیاست در یک کتاب کم حجم که در بررسی هر دوره به چند متفکر برجسته خود را محدود کرده تجلی یافته است.

برخی کاستیها

اما حق مطلب در نقد یک اثر ادا نخواهد شد اگر به برخی کاستیهای احتمالی و یا پیشنهادهایی چند اشاره نشود. از این رو در اینجا به چند نکته که به نظر نگارنده رسیده است، اشاره خواهد شد:

۱. جان پلانماتز از نویسندگان برجسته تاریخ اندیشه سیاسی، بانی ایده‌های در فهم آرای سیاسی است که می‌گوید برای این کار ضرورتی به آشنایی با شرایط سیاسی و اجتماعی مؤلف (متفکر) نیستیم. به اعتقاد او برای مثال در فهم اندیشه افلاطون می‌توان کتاب «جمهور» او را باز کرد و نیازی به فهم شرایط یونان، کم و کیف نظام دولت - شهری (پولیس) و ... نیست. به نظر می‌رسد در بعد کلان مؤلف اثر حاضر نیز با چنین

اندیشه سیاسی غرب برخی مفاهیم ن دموکراسی مستقیم، فئودالیسم، انسانس، روشنگری و انقلاب اجتماعی یافته که مؤلف به جایگاه این کلید ها در بررسی ادوار مختلف اندیشه یا ت این عبارات با اندیشه امثال روسو ک نپرداخته است

ایده‌های به بحث درباره اندیشه سیاسی پرداخته است. برای مثال خواننده نه تنها بی‌مقدمه وارد اندیشه سیاسی غرب شده و بلافاصله سراغ افلاطون رفته است بلکه اساساً توضیحی درباره چرایی اندیشه سیاسی در یونان و کم و کیف شرایط سیاسی و اجتماعی، یا تأثیر شرایط اسطوره‌ای و یا فلسفی نمی‌خواند. اشاره به یک یا چند نویسنده آن دوران، بدون توضیح این مفاهیم در شرایطی که در نظر بگیریم کتاب برای یک موضوع مهم درسی نوشته شده کار را مشکل می‌کند.

۲. نکته دیگر در اشاره به کاستی‌های اثر، عدم توجه یا نیاز مؤلف به برخی از آثار برجسته‌ای است که در خصوص دوران مختلف اندیشه سیاسی غرب و همین طور متفکران به نگارش درآمده است. به عبارت دیگر مؤلف، هر اندیشمند را تنها با استناد به آثار خود او بررسی کرده نه منابعی که به شکل کلاسیک در غرب منتشر شده و می‌تواند در فهم برخی مباحث متفکران بزرگ راهگشا باشد. برای مثال در بررسی آرای افلاطون، استفاده از مباحث کارل پوپر یا وجود این که از منتقدین به نام افلاطون است، برای ایضاح مفاهیم اهمیت دارد.

۳. حداقل مؤلف می‌توانست در کتابنامه، در کنار اشاره به آثار ترجمه شده متفکران غرب، به منابع مهم فارسی در بررسی اندیشه سیاسی نیز اشاره کند تا زمینه‌ای مساعد و محرکی مناسب برای مطالعه بعدی فراهم گردد.

۴. اگر این تلقی که کتاب با نگاه سه‌گانه، در خصوص تقسیم ادوار زمانی اندیشه سیاسی غرب تألیف شده درست باشد، خواننده برای مثال از درک این مهم که چگونه و تحت چه شرایطی ما از اندیشه و جهان باستان (دولت - شهری) گذار کرده و درون اندیشه مسیحی قرار گرفتیم و به همین ترتیب تحت چه شرایطی دوران چندین سیاست عرفی از راه می‌رسد، باز می‌ماند.

در همین چارچوب به نظر می‌رسد یک اشکال دیگر هم وجود دارد. نیک می‌دانیم در اندیشه سیاسی غرب برخی مفاهیم چون دموکراسی مستقیم، فئودالیسم، انسانس، روشنگری و انقلاب اجتماعی معنا یافته که مؤلف به جایگاه این کلید واژه‌ها در بررسی ادوار مختلف اندیشه یا نسبت این عبارات با اندیشه امثال روسو یا لاک نپرداخته است.

۵. معمولاً در اکثر آثار منتشر شده به فارسی پارهای اشکالات فاحش جایی به چشم می‌خورد. علیرغم اینکه در اثر حاضر این معضل کمتر به چشم می‌خورد، اما به هر تقدیر در برخی صفحات از جمله ۳۳۰ - ۳۳۱ نمونه‌هایی از این اخلال وجود دارد.

ضمن قدرنالی از مؤلف محترم، پیشنهاد می‌کنیم در دفتر دیگری به تلاوم اندیشه سیاسی غرب با امعان نظر به تحولات معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی سده بیستم بپردازد. کامل شدن این مجموعه می‌تواند منبع مناسب و خواندنی را در اختیار علاقمندان این رشته به ویژه دانشجویان علوم سیاسی قرار دهد.